

впливом модернізації. У документі нічого не йшлося про інтенсифікацію сільського господарства. Ставилося питання лише модернізацію общини та землеволодіння/землекористування на селі.

Незважаючи на наведені вище упущення, головний висновок, зроблений членами комісії відповідав реальному стану справ у сільському господарстві. Всі члени комісії були солідарні у тому, що радикально змінити ситуацію в аграрному секторі економіки міг тільки єдиний орган загальноімперського рівня, до складу якого входили б голови найвпливовіших міністерств та відомств. Очолювати його повинен був авторитетний реформатор, який мав би підтримку в імператора, у своїй діяльності спирався б на підтримку системи місцевих органів губернського та повітового управління. Реформи мали носити б комплексний характер і повинні були стосуватися змін не лише у землеволодінні/землекористуванні, а і законодавства про селян у цілому.

1. Вронский О. Государственная власть Российской империи и проблемы формирования основ перспективного аграрного курса на рубеже XIX – XX вв. – М., 1999.
2. Записка представителей земских учреждений в Комиссию о Центре // Народное хозяйство. – Кн. 6. – 1906.
3. Материалы Высочайше учрежденной Комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 по 1900 гг. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний сравнительно с другими местностями Европейской России. – СПб., 1903.

Н. М. Сингаївська

ПОЛЯКИ В РОСІЙСЬКІЙ ДУМІ: ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА ІДЕОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ

Польська компонента історії Російської імперії XIX – початку XIX ст. потребує належного вивчення та висвітлення, оскільки є її невід'ємною складовою. Поляки займали особливе місце серед національних меншин Російської імперії не стільки в силу своєї чисельності, соціально-економічної та культурної ваги, скільки внаслідок того, що з їх присутністю була пов'язана потужна дія відцентрових тенденцій в державі [1, 6].

Революція 1905 – 1907 рр. дала полякам можливість відновлення деяких форм національної активності та створювала умови для протистояння деполонізаційним процесам [2, 9]. Революція активізувала польських землевласників на «східних кресах» колишньої Речі Посполитої, які становили найбільш освічену і свідому групу населення регіонів [3, 80]. Діяльність польської громади Правобережжя робила вагомий вплив на національне життя «Великої Польщі», подекуди навіть надаючи останній «крайового» колориту [2, 9].

«Крайовий» колорит або «крайову» ідеологію породила специфіка суспільно-політичного життя поляків Правобережної України, що сформувалася в результаті необхідності перебування під російською владою та співіснування з українським народом, що і привело до формування територіального патріотизму.

Наявність територіальної специфіки зумовила ідеологічні розбіжності щодо поляризації польського руху, що накладало характерний відбиток на діяльність польської громади в Державній Думі. Метою пропонованої статті є аналіз діяльності різних течій польського руху в межах формування російського парламентаризму, виявлення причин ідеологічного різноманіття та дослідження специфіки ліберально-консервативного спрямування політичної діяльності великих польських земле-

власників Південно-Західного краю, породженої «крайовою» ідеологією та територіальним патріотизмом.

На сьогодні існує багато досліджень, присвячених діяльності фракцій Державної думи чотирьох скликань (1906 – 1914 рр.), створених як за партійною, так і за національною ознаками. Разом із тим, діяльність польських магнатів Правобережної України у Державних Думах, з огляду на їхні політичні позиції, детально не досліджувалась.

Опосередковано цієї проблеми торкався представник дореволюційної історіографії, професор Варшавського університету М. Карєєв у своїй праці «Polonica» [4], де звернув увагу на різницю напрямів польського суспільно-політичного руху. Прагнення народних демократів посилити своє становище в Думі за рахунок поляків Правобережної України висвітлив учасник тих подій К. Бужинський [5].

Функціонування Територіального (Кресового) кола або польсько-литовсько-білоруської групи, яка об'єднала польських депутатів з територій Західного краю Російської імперії, висвітлено в працях білоруських і литовських істориків. Розкриттям суті «крайової» ідеології побіжно займалися вітчизняні дослідники І. Гирич [6] та І. Бурда [7]. Н. Яковенко, аналізуючи погляди В. Липинського, дійшла висновку, що «крайовість» була соціальним компромісом між «територіально-національним патріотизмом» і «патріотизмом політичним» [8].

У польському національному русі напередодні революції 1905 – 1907 рр. виокремилися дві політичні сили, які спиралися на вищі соціальні верстви суспільства, але мали різні політичні цілі та методи. Цей політичний феномен відомий під назвою угодовців. Прибічник соціалістичних ідей М. Карєєв характеризував їх як опортуністів [4, 240]. З правого крила цієї групи 1905 р. утворилася Партія реальної політики (Stronnictwo polityki realnej). Інша сила мала опозиційний характер та була представлена двома протилежними за політичними цілями і напрямками партіями: Національно-демократична партія (Stronnictwo narodowo-demokratyczne, Endecja), очолювана Р. Дмовським, до якої приєдналося ліве крило Партії угодовців та Польської соціалістичної партії (Polska partia socjalistyczna) під керівництвом Ю. Пілсудського, М. Белецького та ін. Проміжне становище між ендеками та соціалістами займала Польська прогресивна партія (Polska partia postępową) [9]. На виборах до I Державної Думи по королівству 29 місць з 36 дістали ендеки, які разом з депутатами від партії «польської реальної політики» (2 мандати) (Консервативні польські кола) та Польської прогресивної партії (3 мандати) склали національну фракцію – «Польське коло», очолюване до 1905 р. Р. Дмовським [10, 306]. Таку ж переконливу перемогу Національна демократія здобула і на виборах до II Державної Думи.

Депутати Польського кола співпрацювали з так званим Кресовим колом, до якого увійшли 12 депутатів – поляків з Литви, Білорусії та Південно-Західного краю (5 мандатів у I Думі), яке складалося в основному з виразників ліберально-консервативного напрямку (Йосип Потоцький, Щасний Понятовський, Володимир Грохольський). Прикладом такої співпраці може слугувати проект автономії Царства Польського, який кола винесли на обговорення II Державної Думи у квітні 1907 р. Проте, внаслідок розпуску Думи та зміни виборчого закону, що обмежив кількість депутатів від національних меншин і поглибив диференційну нерівність у поділі мандатів між різними соціальними групами, проект не набув подальшого розвитку. За цих несприятливих обставин поляки вже не могли суттєво впливати на урядові рішення, тому вимога автономії виглядала утопією [3, 79].

В умовах політичної реакції після третьочервеневого перевороту, уряд відмовляв у будь-яких поступках «Польському колу» навіть щодо культури. В таких умовах польські буржуазні партії почали змінювати свою тактику, що раніше відзначалася лояльністю до царизму. В середині партії ендеків стали формуватися «фрондуючи» угруповання. Так, лідер ендеків Р. Дмовський розгорнув панславистську та антипольську кампанії [11, 258]. Однак після відхилення III Державною Думою пропозиції ендеків про надання Польському королівству автономії, він склав депутатські повноваження.

Потрібно зазначити, що хоч і були прикладі співпраці Польського кола з консервативно налаштованою польської шляхтою Правобережжя, але національна ідея ендеків загалом не знаходила підтримки в останніх. В основі такого неприйняття лежала крайова ідеологія, яка формувалася під тиском необхідності співіснування з російською владою та українським селянством та виявлялася в угодистві або публічній діяльності на користь краю та відкритості діалогу з українцями. Крайова ідеологія ґрунтувалася на ідеї політичної нації. Крайовці стверджували, що все корінне населення історичної Литви, незалежно від його етнічно-культурної приналежності, є «громадянами краю» і тим самим належить до однієї політичної нації.

Програма Територіального (Кресового) кола передбачала лише вимоги скасування рестрикцій, що вразили місцеве дворянство після Січневого повстання 1863 р., а отже, передбачала запровадження земського самоврядування та зрівняння в правах католицької церкви [12]. Проте, така поміркована позиція не дістала підтримки у більш радикально налаштованій більшості населення краю, тому до II Державної думи (20 лютого 1907 р. – 2 червня 1907 р.) представники польських аристократичних родин з Правобережної України не пройшли.

Кількість членів Територіального (Кресового) кола зменшилась до 10, з них «крайовців» у II Думі налічувалось 8. Вже 3 березня 1907 р. був ухвалений регламент Територіального кола, що змінило назву на «Коло депутатів поляків-конституціоналістів Литви і Русі» [13, 5]. Консервативно налаштовані великі польські землевласники Правобережної України на з'їзді землевласників Південно-Західного краю, дозволеному владою з метою розколу польського руху, 27 серпня 1907 р. створили Польську крайову партію в Київській, Волинській і Подільській губерніях (Polskie stronnictwo krajowe w guberniach Kijowskiej, Wołyńskiej i Podolskiej). На наступному з'їзді був прийнятий устав партії, який був дозволений місцевою владою 22 листопада 1907 р. [14, 164 – 173]. Головою новоствореної партії було обрано Романа Даміана Сангушка. Партія діяла на монархічно-конституційних засадах, особливу увагу приділяла поліпшенню становища працюючих верств населення – офіціалістів, селян, ремісників, відстоюючи право надання землі у приватну власність селянам. «Крайовці» підтримували польські економічні, культурно-освітні та добродійні товариства. Партія не мала свого друкованого органу і не мала значного впливу на суспільно-політичне життя польської громади Росії. Серед обраних до II Думи 14 поміщиків від трьох губерній Південно-Західного краю поляків не було [15, 59].

Керівники «крайовців» втілювали головну мету партії у своїх маєтках, тому перебували під постійним наглядом поліції, яка трактувала відкриття польських освітніх організацій у володіннях цих польських землевласників як вияв сепаратистських відцентрових тенденцій [16, 223, 236, 232].

Відхід «крайовців» від національної ідеї викликав гостру критику В. Грохольського, який виступав за єд-

ність поляків західних губерній Російської імперії і Царства Польського. Моменти цієї критики постійно протестувалися на шпальтах газети «Dziennik Kijowski», редактором і співзасновником якої був В. Грохольський.

Отже, в основі дискусії між «крайовцями» та народними демократами стояло питання вибору національних чи територіальних пріоритетів у вирішенні польського питання. Крайова ідеологія як тактичне знаряддя у політичній боротьбі дістала підтримку на виборах у I Державну думу лише на Волині. У подальшому польський ліберально-консервативний рух Правобережної України, незважаючи на організаційне оформлення, не був представлений у Державній думі. Відмінність у польських суспільно-політичних та національних рухах найяскравіше виявлялася у їх функціонуванні в Російських Державних Думах. Вони різнилися цілями, метою та завданнями своєї діяльності.

Так, наприклад, польський ліберально-консервативний рух Правобережжя, побоюючись реакції російської влади, поступово відступив від національних гасел. Це пояснюється частково «крайовою» ідеологією, територіальним патріотизмом (Любов'ю до «малої Батьківщини»). Крайовці стверджували, що все корінне населення історичної Литви, незалежно від його етнічно-культурної приналежності, є «громадянами краю» і тим самим належить до однієї політичної нації. Вони створили Польську крайову партію в Київській, Волинській і Подільській губерніях, яка проголошувала курс на співпрацю і створення передвиборчих угод з іншими польськими партіями, якщо їхні програмні принципи не суперечили засадам крайової партії. Проти такого вияву консерватизму виступили націонал-демократи.

Потрібно зазначити, що націонал-демократи Правобережжя мали більшу підтримку. Вони проводили активну пропагандистську діяльність, їх погляди були зрозумілі патріотично налаштованій більшості населення краю, тому вони виграли вибори і до II Державної Думи, на відміну від польських аристократичних родин з Правобережної України. Такі ідеологічні розбіжності в середовищі польського думського представництва вносили деструктивний елемент у процес становлення та консолідації польського національного руху та зменшували шанси на здобуття польської автономії парламентсько-правовим шляхом.

1. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX - начало XX в.). – М., 1999.
2. Korzeniowski M. Za złotą bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905 – 1920. – Lublin, 2009.
3. Дільонгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990. – К., 2007.
4. Кареев Н. И. Polonica (Сборник статей по польским делам 1881 – 1905 гг.). – СПб., 1905.
5. Burzyński K. Przejawy życia politycznego na Rusi od roku 1905. – Kraków, 1909.
6. Гирич І. Польська емансипація і українська самостійницька ідея на Наддніпрянщині у другій половині XIX – початку XX ст. // Війна і мир, або «українці – поляки: брати/вороги, сусіди...». – К., 2004.
7. Бурда І. Національне питання в Росії (за матеріалами Державної думи I та 2 скликань): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004.
8. Яковенко Н. Gente Ruthenus natione Polonus – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrterra.com.ua>.
9. Черкаська Н. Листи князя Романа Даміана Сангушко, останнього власника славутського маєтку з родових фондів ЦДАК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua>.
10. Koło Polskie w Petersburgu // Encyklopedia historii Polski. Dzieje Polityczne. – T. 1 / Pod red. J. Dziegielowskiego. –

- Warszawa, 1994.
11. Манусевич О. Я. *Нариси з історії Польщі*. – К., 1954.
 12. Черкаська Н. *Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ ст.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
 13. *Dziennik Kijowski*. – 1907. – № 52.
 14. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України)*. – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647. – Ч. II.
 15. *ЦДІАК України*. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 545.
 16. *ЦДІАК України*. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 304.

М. Ю. Гладун

ФІЛЬВАРКИ ГРАФІВ ПОТОЦЬКИХ В ЛАНЦУТСЬКОМУ ПОВІТІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після Першої світової війни Галичина опинилась на новому етапі економічних змін. У відновленій Польській державі питання аграрних перетворень набуло національного і політичного значення. У промові міністра В. Вітоса до урядовців наголошувалось на поступі та зміні державного устрою: «Зміни мають бути обов'язкові. Панство мусить зрозуміти що старі порядки не йдуть на благо нашої держави...» [1, 10]. 10 липня 1919 р. сейм ухвалив проект «Основ земельної реформи». Цей правовий акт сейму передбачав зміцнення багатого селянства. Водночас сеймова ухвала оберігала інтереси великих землевласників. Питаннями аграрних відносин у міжвоєнній Польщі займалися такі дослідники, як І. Васюта, С. Макарчук, В. Смолей, С. Лилик, Г. Панишко, В. Галуха та ін. Метою статті є аналіз господарської діяльності такої аграрної структурної одиниці, як фільварок (на прикладі фільварків графів Потоцьких у Ланцутському повіті).

Однією з найвпливовіших і найбагатіших родин в Галичині були Потоцькі. Зокрема посол Чотирирічного сейму Ян Непомуцен Потоцький (1761–1815) оселився у м. Ланцут (Галичина), яке розташовується на відстані 174 км від Кракова і 168 – від Львова. Спадкова ординація була створена на засаді неподільності маєтку, успадковувати маєтки в Ланцуті міг лише старший син, а молодший мав право на маєтки в Кжешовіцах. Його старший син Альфред Войцех (1786 – 1862), маршалок Галицького станового сейму став засновником ланцутської лінії Потоцьких та першим ординатором маєтків у Ланцуті [2, 113]. У 1890 р. єдиним спадкоємцем усіх маєтків, в тому числі і фільварків у Ланцуті став його онук Анжея [2, 120].

А. Потоцький присвятив багато років свого життя дипломатичній службі. У 1901 р., у зв'язку з призначенням його маршалком Галицького сейму, Потоцькі переїхали з Кракова до Львова. 12 квітня 1908 р. Анжея було вбито українським студентом М. Січинським, на знак протесту проти політики, яку проводили поляки в Галичині щодо українців. Найстаршому сину Адаму, на момент убивства А. Потоцького, було лише 12 років. Тому справи управління маєтками взяла на себе його дружина Крістіна. Загалом, у їхньому шлюбі було 9 дітей – Катажина-Ізабелла, Марія-Тереза, Ізабелла-Марія, Крістіна, Адам-Владислав, Артур-Антоній, Анжея-Марія, Зофія, Іоанна [2, 122].

Потоцькі були одними з найбільших у Галичині власників сільськогосподарських, видобувних і промислових підприємств: їм належали Ланцут, Кжешовіце, Кам'янка Струмилова та інші маєтки загальною площею 19 тис. га, у Королівстві Польському – маєтки площею 27 тис. га і дві цукроварні в Київській губернії, а також земельна власність в Угорщині й Моравії [2, 127].

Маєток Потоцьких у повіті Ланцут представляв такі фільварки: «Ланцут Горний», «Ланцут Дольний», «Яніна», «Воля», «Кжешовіце», «Глухів», «Альбігова», «Висока» [3, 26/1]. В місті Ланцут знаходилась повітова рада, староство, пошта та телеграф, чотирикласна школа, дві лікарні, аптека, кілька магазинів та залізнична станція [4, 280].

Фільварок «Ланцут Горний» займав площу 427 га. Він розташовувався в гірському районі, з яких лісовий масив мав 249 га, польовий – 177 га. Головною спорудою фільварку був палац, збудований 1641 р. за воєводи руського С. Любомирського. Поблизу палацу розташовувалося 17 господарських будинків: житло для прислуги, стайні, споруди для утримання карет. Також до фільварку належали: млин, пилорама та медові пасіки, лікєро-горілчана фабрика та броварня. На службі у маєтку перебували 766 родин (3 638 осіб) [3, 26/1].

Загальна площа фільварку «Воля» становила 396 га, адміністрація знаходилась в маєтку, що займав 60 га землі [3, 26/2]. Основним його призначенням було постачання ячмінного збіжжя для броварні в Ланцуті. В наявності був паровий плуг. Тваринницьке господарство складалось з 45 робочих коней, 14 жеребців, 4 волів, 51 корови, 1 бугая, 26 тонкорунних овець. Фільварок обслуговувало 36 чоловік прислуги і 20 робітників.

Фільварок «Кжешовіце» розташовувався на площі 251 га. В маєтку, крім палацу, знаходились 7 будівель для проживання прислуги та 9 великих господарських будівель. Цей фільварок мав власний водогін, парові плуги та машини з моторами, які були добре пристосовані до оброблення землі [3, 26/3]. Загальна площа складала 332 га, з яких 92 були оброблені, 62 – промеліоровані. У 1921 – 1922 рр. тут вирощували на 13 га цукрові буряки, на 12 – картоплю на насіння. Врожай становив 22 пуди жита, 21 – ячменю, 3 – вівса та 7 – гороху. Фільварок також постачав продукти для госпіталю убогих в Кжешовіцах та сировину на лікєро-горілчаний завод у Ланцуті. Тваринницьке господарство становило 39 робочих коней, 12 коней англійської породи, 18 жеребців, 40 корів, 24 телички, 18 свиней [11, 26/4].

Робота фільварку «Альбігова» була добре організована адміністративно і господарчо, завдяки фаховому управителю. Маєток мав 3 будинки для прислуги та 7 господарчих будівель. Основним завданням фільварку було розведення коней польської, голландської, американської й англійської рас. Крім того, тут було 60 корів червонопольської породи, 30 теличок, 26 бугаїв, 11 овець, 26 робочих коней та 10 коней для упряжі у брички. Обслуговували цей маєток 35 осіб. У маєтку був повний комплекс земельного інвентарю для обробки землі, плуг та трактор. Засівали 6 га цукровими буряками, 6 га – ячменем для потреб броварні, 100 га – зернових та 10 га картоплею [3, 26/5].

Фільварок «Яніна» знаходився поруч «Альбігової», в 3 км від Ланцута. На території фільварку знаходилося 7 будинків для прислуги, з них 2 мурованих та 5 дерев'яних. 10 господарчих масивних будинків було покрито бляхою та дахівкою [3, 26/6]. Фільварок був адміністративно споріднений з усіма іншими фільварками Ланцутського повіту, оскільки його основним завданням була доставка продуктів між фільварками. Крім того, тут розводили велику рогату худобу голландської (20 корів) та німецької порід (96 голів) (32 корови, 2 бугая, 32 телички). Було також 9 породистих свиноматок, 1 кнур та 40 поросят. Також на фільварку розводили худобу місцевої породи (30 корів, 30 коней, 15 овець, 10 свиней). Фільварок мав 144 га удобреної, завапнованої, обробленої землі. На 250 га вирощували збіжжя, на 10 – картоплю, 12,5 – цукрові буряки, 12,5 – ячмінь [3, 26/7].